

У Роліті Остап Вишня мешкав протягом восьми років. Тут його оточували поети, прозаїки, драматурги, перекладачі, критики, літературознавці, редактори, видавці – серед них були відомі й не дуже, обдаровані й бездарні. Завдяки щоденнику маємо змогу побачити його сусідів – водночас і літературних колег – такими, якими їх сприймав сам Вишня.

До товаришів по творчості він підходив із такими критеріями: 1) талант чи не талант; 2) працює для літератури, народу, а чи тільки для себе. «Дуже мені тяжко про це говорити, але не говорити про це я не можу, – нотував Вишня. – Хто для літератури? Література для кого? Чи думали ви коли-небудь про звичайну собі річ – про любов? Один любить – віддає! Другий любить – бере? А в літературі?»

Певно, найчастіше гуморист стрічав тих, хто мешкав разом із ним у третьому під'їзді Роліту. З надзвичайною симпатією ставився до прозаїка Леоніда Смілянського. У щоденнику читаємо: «Леонід Смілянський. Для літератури. Сама чесність! Рицар!.. Навіть – лицар!» За кілька сторінок: «Леоніда Івановича Смілянського люблю [за] статечність у літературі, за його вірність, за... просто за... за що хочеш, ну... от... за що!., за те, що й ви його любите... за те, що можна й не можна говорити...»

Про що «не можна говорити»? Йдеться про якусь важливу для Вишні допомогу – відомо, що гуморист був людиною вдячною і пам'ятав зроблене добро. Пізніше, складаючи список письменників, яким Вишня хотів би потиснути руку («як хочеться доторкнутися до їхньої чесноі руки!»), він включив до нього й Леоніда Івановича.

З іншим своїм сусідом, прозаїком Семеном Скляренком, Вишня разом рибалив. Той якось став свідком «творчого» підходу гумориста до організації цього заходу. Трійко ролітівських рибалок – Вишня, Скляренко, Рильський – замірялися гайнути на річку, закинути вудки, трохи випити-закусити, погомоніти про те про се. Але Варвара Олексіївна, підозрюючи, що «хлопці» не стільки ловитимуть рибку, скільки налягатимуть на пляшку, зібралася їхати з ними. Відмовити Вишня не міг, але вигадав, як влаштувати свято за власним сценарієм. Отже, вдосвіта прибули на річку. Друзі закинули вудочки, а Варвара Олексіївна тим часом запоралася зі сніданком. Однак рибалок троє, а вудок – чотири. До зайвої Вишня почепив пляшку. Час од часу вудкарі непомітно витягали її зі «схованки» й прикладалися до горловинки... Жінка була вражена, коли раптом виявила, що її рибалки таки наклюкалися. Ще довго вона допитувалася, як їм це вдалося? Чи розкрив їй секрет Павло Михайлович, не знаємо. Але Семен Дмитрович розповів про «вишневий» винахід удома. А через багато років його дочка Оксана Семеновна перепоповіла цю історію нам.

Учащав Вишня до свого сусіда по під'їзду Степана Крижанівського. «Жили ми з Вишнею в письменницькому будинку "Роліт", – згадував Степан Андрійович. – І були не просто сусідами, а й спілкувалися, бували один в одного дома. "Зв'язківцем" був наш спільний друг, поет-партизан Платон Воронько – відкрита товариська натура, справжній вихор веселощів та людської приязні. Отож не дивно, що й Остап Вишня, і Максим Рильський одразу полюбили Платона і близько з ним зійшлися, а відтак і з нашою родиною, бо жив Воронько у мене, в моїй квартирі».

Платонові Вороньку гуморист справді відважив чимало компліментів у щоденнику. Правда, невідомо, на чому ґрунтувалися ті похвали: на поетичних талантах партиза-

на або просто на товариських стосунках. «Воронько, – читаємо в щоденнику. – Для народа. Для літератури. Талант». Тобто найвища оцінка відразу за всіма «вишневи-ми» критеріями. Взагалі Платона Микитовича письменник уважав етапом в українській літературі – третім після Шевченка і Тичини. Звичайно, перебільшення, та ще й яке, але воно свідчить про надзвичайну симпатію Вишні до цього ролітівця. Звісно, поета згадано й у почесному списку тих, кому Вишня хотів би потиснути руку.

«Обгорніть своєю увагою Л.Новиченка, – занотував Вишня, – він чесний, хороший, справжній, талановитий!» Цього сусіда по під'їзду сатирик шанував, навіть включив до свого символічного «списку рукописів». Але близьких стосунків між ними не було, бо Леонід Михайлович високо літав – з 1946 року очолював у ЦК КП(б)У відділ літератури та мистецтва, а невдовзі став головним редактором «Вітчизни».

У сусідньому четвертому під'їзді мешкав відомий поет Володимир Сосюра. Вишня вважав його не тільки талантом, а й генієм. Нотував: «Володимир Миколаєвич Сосюра. Володя... Замічательний. Чесний, талановитий. Хворий? Ми всі з того чи іншого боку хворі... Але В.М.Сосюра в літературі ніколи не був хворим, він був тільки чесним, тільки світлим, тільки ясним. Може, надто хлопчиком? А література й хлопчиків любить! <...> Дай, боже, здоров'я Сосюрі! Дай, боже, йому хоч трішки в житті радості, бо він дуже багато дав радості всім своєю творчістю!».

Митці, певно, товаришували, бо одного разу поет залишив у дверях кв. 21 таку записочку:

*Любі Павле і Варваро,
За рахунок гонорару
Сто карбованців мені
Ви позичте на три дні.
В.Сосюра 30/1-50,*

Київ

Невідомо, чи дав Вишня гроші – мабуть, таки дав, – а записочку зберіг на пам'ять. Та ще й підколов шпилькою до сторінки щоденника.

У тому ж четвертому під'їзді мешкав і прозаїк Анатолій Шیان, якого Вишня також згадав серед тих, кому залюбки потиснув би руку.

У другому під'їзді, теж сусідньому з «вишневим», мешкав прозаїк Юрій Смолич – зачинатель жанру кримінальних повістей в українській літературі. Письменники були знайомі ще з харківських часів – за словами Юрія Корнійовича, їхнє знайомство відбулося 1923 року. У спогадах «Розповідь про неспокій» він присвятив Вишні окремий розділ.

Щоденник гумориста містить цілком компліментарний відгук: «Юрій Смолич! Він сьогодні завітав до мене! Господи! Та де ж знайти слів, щоб вони хоч як-небудь висловили те, що зробила ця людина для культури! Ви підскочите, – коли нечесний! – і скажете, – для української! – ні, – я скажу, – для вселюдської! Якби хтось зміг збагнути, як Юрій Смолич любить слово, як він любить народ, як він любить чесність у слові і слово в чесності, – він би зрозумів, що значить Юрій Смолич для культури».

Вас не бентежать ці дифірамби? Чи не ховається тут лукава посмішка гумориста? Схоже на те. Бо коли ми запитали в Мар'яни Леонідівни, чи справді Смолич був добрим приятелем Вишні, вона це категорично заперечила. Бабуся розповідала їй, що ота «близькість» існувала виключно на сторінках Смоличевих спогадів, де він знач-

но перебільшив власну роль у багатьох літературних і колітературних подіях. Юрія Корнійовича Вишниха відверто зневажала.

У тому ж другому під'їзді мешкав і поет Терень Масенко. У перші повоєнні роки вийшли дві його збірки, які, очевидно, не обминув увагою Остап Вишня. Тому в щоденнику з'явився запис: «Література не може перебувати без отаких людей, як Смілянський, Воскресенко, Масенко... Не думайте, що я їх рівняю... Кожний із них – сам! Ходить він у літературі, ходить чесно, і література завжди потисне їхню хорошу, чесну, роботящу руку».

З відомою дитячою письменницею Оксаною Іваненко з першого під'їзду Роліту у Вишні склалися приятельські стосунки, про що сама Оксана Дмитрівна згадувала так: «Ми жили в одному домі, але не тільки територіальні обставини зближували нас. Я знала, відчувала завжди його, як він тепло, довірливо ставиться до мене. Він міг навіть мені розповідати дещо з тих жаклих років, коли не був з нами».

Приємне сусідське спілкування подеколи набирало ділових обертів, бо саме в ролітвський період письменниця очолювала дитячий журнал «Барвінок» і нерідко просила Остапа Вишню написати щось для юних читачів. «Була щасливою, – згадувала Оксана Дмитрівна, – коли Павло Михайлович погоджувався». Теплі стосунки склалися в неї і з Варварою Олексівною – письменницею навіть виношувала задум написати про неї оповідання.

Цінував Вишня й свого колегу по сатиричному цеху Сергія Воскресенка, теж із першого під'їзду. «Чесний, прямий, хороший товариш! – занотував про нього. – Трошки – лютий. Та це непогано. Нічого нового для літератури не дасть. Але й не зганьбить літератури. Це з тих робітників, що без них літератури бути не може. Рицарі!» Згодом, ознайомившись із новими творами поета-сатирика – тоді в нього регулярно виходили книжки, – Вишня зробив приписку: «Р. С. Розвинувся у С.І.Воскресенка талант. Суворий. Чесний... Красивий у своїй суворості. Слава Богу». Зрештою Вишня заніс Сергія Іларіоновича до списку тих, кому хотів би потиснути руку.

Остап Вишня нерідко бував і в головному – «панському» – корпусі Роліту. Адже тут мешкав його найкращий друг Максим Рильський – вони товаришували ще з 1920-х років. Коли 1931 року Максима Тадейовича випустили з Лук'янівської в'язниці, Остап Вишня приїхав і забрав його на кілька тижнів до себе в Харків та оточив такою увагою і турботою, що розтопаний поет потроху очунав і повернувся до нормального життя.

За півтора десятиліття, в 1947-му, Рильського знов обкидали багнюкою як «буржуазного націоналіста». Як свідчив літературознавець Л.Новиченко, на письменницькому пленумі тодішній перший секретар ЦК КПУ Л.Каганович, учепившись за відомий поетичний рядок Рильського «Я – син Країни Рад» (до речі, один із тих віршів, за які автор одержав Сталінську премію!), лементував, мовляв, невідомо, яких саме Рад, а раптом – Центральної Ради?.. Того дня Павло Михайлович і Максим Тадейович зашли до ресторану пообідати. Вишня прочитав у меню: «Український борщ». «Ні, – обурився, – я такий борщ їсти не буду». «Чому?» – здивувався поет. «Це небезпечно, Максиме! – без тіні посмішки зауважив Вишня й запросив офіціанта. – Принесіть мені український радянський борщ!».

За «вишневиими» критеріями, поет був гідний якнайвищої оцінки. У щоденнику читаємо: «Рильський – все: талант, серце, хист, життя, – все для народу, все для літератури». Згодом: «Максим, Максим... Максим Тадейович Рильський! Ну, ясно, що талант! Ну, ясно, Людина з великої літери! Ну, ясно, що культура! Ну, ясно, що, мабуть, ніколи в світі я більше так нікого не любив, як М.Т.Рильського!». І ще: «Як щастя жити з такими людьми! Сиво-

мудрий Рильський, чудесний, – слово його, як бритва, людяність у кожному русі, в кожному подиві, в кожному диханні цієї людини!».

Поет і гуморист їздили на полювання разом. Але полювали своєрідно, бо завжди верталися без здобичі. Не тому, що давали хука, а тому що й не збиралися когось убивати – жаліли живих істот. Про м'якосердих ловців колеги по перу залюбки складали анекдоти. Наприклад, такий. У суботу зайці телефонують до Спілки письменників: «Скажіть, будь ласка, Вишня й Рильський їдуть завтра на полювання?» – «Так, їдуть». – «Як ми раді! Ото порегочемо! Перекажіть їм вітання!».

Що ці анекдоти з'являлися не на порожньому місці, свідчить хоча б такий щоденниковий запис:

«Сьогодні їздили на зайців (початок полювання).

Знаменито, як і завжди, сказав М.Рильський:

– А я ж відчув!! (треба було б записати так, як сказав М.Т., – «одчув»). – Так це буде не за Булаховським!) зайця! «Відчути зайця» – знаменито!..

Стріляли? – Ні!

Устрілили? – Ні!

Але ж – відчули!

Зайців (аж два) бачили!».

Інший мешканець головного корпусу Юрій Яновський теж був битий у 1947 році – разом із Рильським і Сенченком. Тому Вишня, визнаючи його талант, робить це в дуже своєрідний спосіб: «Яновський – талановитий. Для себе. Не для літератури». В іншому місці щоденника, звертаючись до колеги, зізнається: «Я Вас дуже люблю (і дякую, – Ви знаєте за що, – і я ніколи цього не забуваю)». Про який саме добрий вчинок ідеться в дужках, точно невідомо. Але за спогадами Ю.Смолича, Яновський теж брав участь у складанні того списку, за яким Вишню згодом випустили на волю.

Вишня зізнавався в любові тоді, коли з Яновського ще не зняли тавро відступника: за роман «Жива вода» йому закинули і скепсис, і очорнення світлої радянської дійсності, і ще бозна-що. Тому з корекцією на можливих «залізних феліксів» Вишня дорікає колезі зовсім у дусі тогочасних газетних статей:

«Ви живосилом хочете на народ натягти смокінг, в той час коли йому треба, як він цього хоче, носити піджак. Коли він забажає носити смокінг, – він його знайде. Він, народ, такий благородний, що він сам підкаже вам, коли йому потрібний смокінг. <...> І всі будуть задоволені: і ви, і народ.

Тепер от що: у вашій творчості скепсис... Скепсис – патологія. А творчість, коли вона справжня творчість, – тільки радість! Навіть у страшних муках, тільки радість! Без радості не може бути творчості! Ніколи! Подумайте, в яких муках родить мати дитину. А дитина завжди радість! Решта – гонорар!».

Але невдовзі ситуація круто змінилася: Яновський став лауреатом Сталінської премії за «Київські оповідання». Письменникові повернуто добре ім'я, його твори знову друкують. І в щоденнику Вишні з'являються щирі рядки – тепер уже без непотрібних застережень і критичних стріл:

«Новина: Ю.І.Яновський дістав Сталінську премію. Це після того, як його дуже в лапках «били», дуже його «потрошили» за націоналізм, скептицизм і т. д.

Я дуже радий, що робота Ю.І.Яновського перемогла.

Ю.І.Яновський справжній письменник! Справжній! Талановитий! Культурний!».

Так само приятельно ставився до молодого, але вже знаного прозаїка Олесь Гончара. У щоденнику читаємо: «Олесь Гончар. Справжній талант. Чи втримається? Гадаю, що витримає і дасть для літератури багато хорошого. Він – безперечно для літератури. Не спекулянт! І ніколи ним не буде! Не дай тільки бог, щоб голова не закружилась.

Думаю, що не закрутиться! Не доживу вже я, мабуть, до повного розквіту його своєрідного таланту. А хотілося б! Дуже! Хай пише!». Олесь Терентійович потрапив до списку тих, кому Вишня хотів би потиснути руку.

А от до більшості тогочасних класиків – саме вони мешкали в головному корпусі Роліту – Вишня ставився критично. От, наприклад, романіст і повістяр Петро Панч. Чи не єдиний у письменницькому будинку представник того ж покоління, що й сам гуморист (ну от ще: драматург Іван Кочерга, і все). Колись, у середині 1920-х, Вишня і Панч разом працювали фейлетоністами в газеті «Вісті ВУЦВК». Далі Петро Йосипович повністю зосередився на художній прозі, видав кількадесят книжок, увійшов до керівного складу Спілки письменників України. Про нього в щоденнику сказано категорично: «Панч – не для літератури і не для себе. Ніщо!».

За три сторінки Вишня пояснив свою думку:

«Як так трапилось, що людина 30 років майже працює в літературі – і нічого! “Вербі понад ставом”? “Мишачі нори”? “Голубі ешелони”? “Пархоменко”? “Запорожці”?.. “Блажен, хто вірує!” Дитячий лепет! І от дивіться: цілий рік людина прожила в літературі, прожила чесно, сумлінно, ходила ввесь час “в писателю”, а на ділі – нічого! І поховують, як письменника! Дивлюсь я на нього, – їй богу, він ходить і думає, і вірить, сам собі вірить, що він письменник. Бувають же ж отакі дива-дивацтва! І всі знають, що він не письменник, всі занижують плечима, і... обирають його до президії, до бюро, до всього... Хороша він людина, чесна, благородна, але... де ж письменник...».

Прозаїк Іван Ле, тогочасний спілчанський функціонер, дістав характеристику коротку, проте вбивчу: «Іван Ле – графоман. Не для себе, не для літератури».

Про поета Павла Усенка, автора популярного до війни вірша з рядком «Лави ідуть КаєСеМові» (КСМ – комсомольська спілка молоді), Вишня в іділиво занотував: «От хто може дякувати українській літературі... Павло Усенко. От кого вона, література, підтримала, виховала, випестила! І за що? За одне слово! Про комсомол! Учасно людина сказала слово привіту комсомолові – і живе! Все життя живе! Який же багатий наш комсомол! Але ж треба бути хоч трішки вдячним! 30 літ жити коштом комсомолу! І живе! Читав він свої вірші: “Покровська земля”... Що це? Невже це поезія? Ні!.. Сумно!».

Натана Рибак, романіста й директора видавництва «Радянський письменник», Вишня не вважав значною постаттю. В щоденнику атестував лаконічно: «Гроші, авто, квартира». Але в 1948 році з'явився перший том історичного роману «Переяславська Рада», який дістав чимало позитивних відгуків у пресі. Вишня відреагував: «Переяславська рада». Я ще не читав. Усі говорять, що твір хороший. І слава богу! І коли це так – я тисну Рибаків руку». А коли автор одержав за цей ідейно правильний, але художньо слабкий роман Сталінську премію, Вишня не втримався від уїдливих кпинів: «Лауреат! Ну, так он же зять Корнійчука! Ах, голова!». Згодом: «Тридцять, двадцять, десять видань “Переяслівської ради”. Мільйони грошей у кишені...»

А що якби Рибак побачив живого Богдана Хмельницького?! Ви це собі уявляєте? Боже мій! Боже мій!».

З дитячим письменником Олександром Копиленком гуморист був знайомий ще з Харкова – колись обидва мешкали в «Слові», у сусідніх під'їздах. О тій порі Олександр Іванович писав непогані твори для дорослих. Повернувшись із заслання, Вишня з подивом додивався, що талановитий автор «перекваліфікувався» в дитячого письменника (цю метаморфозу нам пояснив онук прозаїка, теж Олександр Копиленко; за його словами, дідусь мусив розпрощатися зі своїм амплуа через ультиматум Постишева, який заборонив роман «Визволення» і вимагав від письменника «виробничих» романів, отож єдиним

порятунком для нього стала дитяча література). У щоденнику Вишни з'явився запис:

«85 років І.С.Іжакевичу. Поїхали від спілки письменників Сцяренко, Панч і я.

Копиленко – знаєте, ніколи! Їй-бо! От! Узнаю! Позвоню! Не знаю! Аякжеж! Обов'язково! Ну да, тільки так! Зараз же! Момент! Іду!

І отак все своє життя в літературі, все – “зараз, якжеж, іду”».

Щоправда, є підстави засумніватися, чи справді Вишня аж так критично ставився до Копиленка. Бо Варвара Олексіївна, наприклад, йому симпатизувала. Коли він помер, занотувала в щоденнику (друкується вперше):

«2 грудня 1958 року. Ну, от і немає Сашка. 7 місяців боровся уперто, що притаманне було йому, з цією проклятою незборною хворобою. <...>

Все життя своє ніколи не хворів... завжди повний енергії, життєрадісний, широкий в плечах, шумливий, люблячий все живе: природу, птахів особливо, полювання. <...>

Сашко!.. Молодість моя пригадується, Харків, весна 1925 року. Я з Павлушею йдемо по Московській вулиці з повними серцями щастя, а назустріч Сашко з кимось з товаришів, не пригадую з ким саме, веселий і як завжди широко бурхливий.

– О, Вишня йде з самою весною, з квітучою вишенькою. А я Вам, Варю, присвятив одно з оповідань.

Я така тоді була щаслива, що не поцікавилася, яке саме, і досі не знаю цього оповідання і чи дійсно збереглася та присвята».

Наступного дня, після похорону, Варвара Олексіївна додала: «І все пригадується, зустрічав мене де-небудь... ручки обцілує, поцілує і засипе словом».

Тепер, через півстоліття, виявилось, що багато в чому оцінки Вишни були точними. Можливо, когось переоцінив, когось – недооцінив, але загалом таки не помилився. Бо відрізняв літературу від підробок.

«Сто болячок у мені сидить... А стрибати хочеться!»

Своє 60-ліття – пенсійний вік! – письменник сприймав як сумний рубіж, фінішну стрічку. А втім, усі ювілеї умовні, бо справжній письменник і після 60 років залишається письменником. Але Вишня мав складні стосунки із часом. «Мені не хочеться бути старим, і я ним ніколи не буду!» – занотував у щоденнику. То була не лише природна боязнь старіння. Він усвідомлював, хоч навіть собі не зізнавався, що творчий пік – уже позаду, а зроблено значно менше, ніж хотілося.

Спочатку він відбувався жартами в щоденнику. Наприклад, такими:

«18 квітня, 49.

Якби коли-небудь мене вітали з якимось ювілеєм (тепер уже менше, як із шестидесятилітнім, не можна) – я б такого листа написав до редакції:

“Спасибі якнайтепліше всім, хто привітав мене з моїм (на жаль!) шестидесятиліттям (та й довге ж яке слово!).

Остап Вишня.

Р. С. Забігайте на похорон!

О.В.”».

Зверніть увагу, це написано за півроку до ювілею.

Того ж дня письменник повернувся до теми: якщо друзі-мисливці «коли-небудь де-небудь скажуть: “Остап Вишня – старий! – і, збираючись на полювання, додадуть: – Не турбуйте його!” – я того ж часу – візьму й помру!».

Подальші нотатки засвідчують: майбутній ювіляр зовсім не прагнув урочисто відзначити оте «(на жаль!) шестидесятиліття».

«6 травня, 49.

Говорять про моє 60-ліття.

Про його святкування і т. ін.

Я говорю: “Не треба!”, “Навіщо?”

І бачу, що кожний, кому я це говорю, думає:

“Так! так! «Скромнічає»... Молода піч колупає...”.

А мені так не хочеться, от, їй-богу, не хочеться ніякого з приводу мого 60-ліття “буму”. Не в моїм це характері! Не вірите? А я прошу вас: повірте!».

Таки не повірили. Минуло кілька місяців, настав ювілейний день 11 листопада. Гумориста привітали рідні, друзі, Спілка письменників, редакції часописів, із якими співпрацював ювіляр. Найвищі державні органи зазвичай «відгукувалися» на подібні ювілеї митців грамотою, почесним званням, а то й орденом. Але цього разу – наче в рота води набрали. Бо яка нагорода може бути для нереабілітованого «фашиста й куркуля»? Не сказати, щоб Вишня аж так побивався за орденом, але оте додаткове нагадування про його «другосортність» і недовіру до нього дуже ранили душу письменника.

Шістдесятий день народження він відзначив бурхливо – принаймні спогад про святкування заніс до щоденника лише через два тижні:

«23. XI. 49

Давно не писав.

А тепер моє 60-ліття!

Як це? Я навіть не розумію, як це?

Вітають... Цілують...

За що?

За те, що я... я...

А якби знали всі, скільки я не зробив!?».

Останнє речення, подане ніби між іншим, серед численних ювілейних нотаток, насправді не випадкове. Схоже, ювіляр, приймаючи вітання й побажання подальших творчих успіхів тощо, одночасно не міг позбутися сумних думок про змарнований у концтаборах час. Фактично, період найвищого для письменника творчого розквіту він провів за колючим дротом. Але розводиться про це в щоденнику не став – з огляду на «залізних феліксів».

Ще одна капость зіпсувала настрої. Журнал «Крокодил» запланував видати до ювілею книжку гуморесок «Весна-красна», але збірка вчасно не вийшла. За місяць, 12 грудня, автор одержав з Москви листа зі звісткою про затримку – ясна річ, «із технічних причин». Але Вишня розумів, що то за причини. У щоденнику роздратовано занотував: «Невже ніхто не розуміє, що мене аж ніяк ця справа не турбує? Видадуть – видадуть! Не видадуть – не видадуть! Спасибі вам усім, мої дорогі рецензенти, за вашу думку про мою роботу! Пишіть, що хочете, говоріть, як знаєте!».

Зрештою, ювілей скінчився, а невеселі думки про рубіжний вік, про старість усе не полишають письменника. «Шістдесят літ! – записує він 25 грудня 1949 року. – Невже я такий старий?» І якась невимовна туга за часом, якого не повернути (і, повторимося, найпродуктивніша частка його згаяна), і неказане – десь лише поміж рядків угадується – передчуття близького кінця.

За п'ять днів – напередодні Нового року – настрої у гумориста щось не дуже святковий. У щоденнику вже вкотре з'являється тема старості:

«30. XII. 49

Та 60 же ж мені! Та остепенись! А мені стрибати хочеться! Думаєте, – ото такий я здоровий? Сто болячок у мені сидить... А стрибати хочеться!

Та коли ж уже я буду дорослим?!».

Це був останній «круглий» ювілей Остапа Вишні. До 70 років він не дожив.

Грудень 1949-го затьмарився для Вишні й тим, що він... осиротів. Саме так сприйняв письменник переведення Хрущова з посади керівника ЦК КП(б)У на нову роботу до Москви. Адже саме Микита Сергійович клопався перед Сталіним про повернення Вишні з ГУЛАГу. Та й першу післятабірну книжку «Самостійна дірка» було видано з наказу Хрущова, ще й стахановськими темпами – за два тижні!.. Доки «визволитель» працював у сірій

будівлі ЦК на вул. Орджонікідзе (нині – Банкова), визволений почувався більш-менш упевнено.

«Хай оті сльози, що капають із моїх старих очей – хай вони будуть М.С.Хрущову як – ну, як? – ну підскажіть! – ну, може, як ухмилка, ну, може, як один тільки мах рукою, – аби тільки він був радісний!»

М.С.Хрущов так багато для мене зробив, що ніякими «від» – віддячити не можна. <...>

Але зараз, коли М.С.Хрущов покидає Україну, моє серце б'ється (можна мені в 60 літ! сказати: “Трепетно”) – так от трепетно моє серце б'ється, бажаючи М.С.Хрущову здоров'я й радості!

Хай буде Вам, Микито Сергійовичу, легко, радісно, здорово у Вашій державній, великій роботі. Спасибі!»

Прихильність до першого секретаря проблискує в щоденнику не один раз. Ці рядки – щіри. Автор не розсипається бісером перед владою, а просто вклоняється особисто Микиті Сергійовичу. Натомість – і це вельми промовисто – його наступника Леоніда Мельникова він не згадав у щоденнику жодним словом.

А як Вишня ставився до Сталіна? З одного боку, він теж «визволитель», бо згодився на пропозицію Хрущова й дарував в'язневій свободу. З іншого боку, хто ж, як не цей катюга, затарабанив його до таборів?

Який із цих двох мотивів для Вишні був вагомішим? Бо відомі випадки, коли вчорашні гулагівці – приміром, літкритики Г.Овчаров, П.Колесник, які в різні часи мешкали в Роліті, – ставали не просто сталіністами, а фанатичними ортодоксами. Траплялося й навпаки: прозаїк Б.Антоненко-Давидович, теж ролітівець, відбудувавши десять років таборів і десять на засланні, повернувся свідомим антикомуністом.

На перший погляд, Вишня був сталіністом. Чи не на кожній сторінці щоденника лунають панегірики вусатому вождеві. Але – уважніше придивімося до тих звеличань, до їхньої стилістики.

«Сидів, сидів, – думав, думав, – та й надумав:

– Як хороше в світі жити, коли єсть Сталін, коли єсть Хрущов!».

Або таке:

«А я собі сидю, та й думаю: Тичина... А що було б із Тичини, якби не було радянської влади? – Сталіна?..

Що?!

Ніщо!».

І навіть таке:

«Спасибі Сталіну, його мудрості, його чесності!..

А чому я не можу його обняти, приголубити, поцілувати? Ну, чого?

Будьте прокляті, Трумени!!

Будьте благословенні Кім-Ір-Сени!».

Що це? Вишня справді прославляв Сталіна? Не схоже. Це більше нагадує гру в казкового «дурника», маскування під «простачка». Таке припущення підтверджують і начебто «високочолі», з претензією на наукову глибину філософські мудрування про месіанську роль вождя – тонка пародія на тодішні кучеряві промови з трибун і передовиці:

«Треба бути Сталіним, щоб бути ним, Сталіним. Може, навіть, це незрозуміло! Таким людям, як Сталін, треба кричати “ура”».

Іх навіть розуміти не треба, а тільки кланяться! І любити! І вірити!

Боже борони – це не подхалімаж. Давайте признаємось, що в нас не вистачає розуму, щоб пояснити Сталіна».

Вишня вів щоденник до січня 1955 року. Є там відгук на смерть академіка Миколи Стражеска, є згадка про кончину заслуженого артиста Михайла Пилипенка. Проте жодного рядка й жодного слова скорботи в березні 1953-го, коли помер Сталін. Жодного! Факт, що й казати, промовистий...

Збереглося ще одне цікаве свідчення. У 1960 році, вже по смерті Остапа Вишні, його дружина готувала матеріали до першого зібрання творів у семи томах, яке по-

бачило світ у 1963–1964 роках. Погортавши газети кінця 1940-х років, де надруковані фейлетони Вишні, Варвара Олексіївна повернулася додому й занотувала (друкується вперше): «Ось читаю всі матеріали Павлуші й бачу, з яким трудом і мукою виводила його рука “словословія” цьому “світочу науки”, цьому “генію людства”...». Все ж таки – «з трудом і мукою».

«Товаришу! От вам квартира! Живіть і працюйте!»

Не шукайте меморіальної дошки Остапові Вишні на фасаді Роліту. Її встановлено на іншому будинку – на вул. Червоноармійській, 6 (нині – Велика Васильківська). Сюди гуморист переїхав 1952 року і провів тут останні чотири роки життя.

Що коїлося в Спілці письменників навколо розподілу квартир у щойно збудованому будинку, годі й уявити. Які пристрасті кипіли!.. Які інтриги плелися!.. Які підкилимні баталії розігрувалися!.. У місті, яке загоювало воєнні рани, житла катастрофічно бракувало, навіть у комуналках. А тут – окремі мешкання. Та ще які: на три, на чотири кімнати, поліпшеного планування, з хатнім телефоном. І на самісінькому Хрещатику – престиж, статус!

Роліт клекотав, наче каструля на вогні. Бо ж охочих до кращого житла – сила-силенна! Через це списки постійно перетрушувалися: хтось раптом вилітав звідти, хтось інший туди «залітав». А невдовзі відбувалася нова рокировка.

Нашому героєві «світила» чотирикімнатна квартира. До пристрастей навколо ордерів він ставився трохи іронічно, а місце нового будинку не вважав особливо вдалим: усе ж таки гомінкий Хрещатик, поряд ринок, попід вікнами не вгавають легковики, тролейбуси, вантажівки...

А що лишило неприємний осад – принципи розподілу житла. Якщо йдеться саме про письменницький будинок, то критерії, на думку Вишні, мають бути суто творчими. Адже для літератора квартира – це ще й робоче місце. А зручні умови для праці – своєрідна інвестиція в майбутні літературні шедеври. Через це покращувати житло слід насамперед тим, хто здатен відповісти цінним художнім результатом.

Проте все робилося в суто бюрократичний спосіб, коли літератор-нездара, поназбиравши стос довідок про свою величезну родину, дістає першочергове право на гарне мешкання, а його талановитий колега, який «завинив» тільки тим, що має меншу сім'ю, залишається поза списком. За інших обставин з-під гострого пера Вишні вилетів би дошкульний фейлетон. Але це, як кажуть, не той випадок. І своїми поглядами на «житлові пристрасті» він поділився лише зі щоденником. Фактично, це начерк неписаного твору.

«26 травня, 52.

Побудували будинок для письменників! <...> Розподіл квартир. Ажіотаж! Крики! Скандал! Кому? Що значить – “кому”?

Чому крики? Чому гвалт?

Ну – чому?

Невже не ясно: тому, кому треба, тому, хто своєю роботою заслужив, тому, хто для роботи заслуговує, потребує кращих квартирних умов!

Іменно – потребує!

А що робиться?!

Скільки галасу, шуму, гармидеру?!

А скільки в тому галасі справжнього бажання допомогти розвиткові літератури?!

Чи можемо ми уявити такий, приміром, випадок: от Спілка письменників бачить, що талановитому, скромному, тихому письменникові потрібна квартира...

Чи зможе Спілка (колектив!) прийти до того письменника та й сказати йому (знавши, що він характером не проситиме):

– Товаришу! От вам квартира! Вам для вашої роботи вона потрібна! Живіть і працюйте!

Такого, на жаль, не помічаємо.

А що бачимо?

– Діти! Жінки! От я! От я!

Крики, шум!

Та хіба хтось проти дітей? Проти жінок? Проти бабусь?

Всіх я їх, дітей, бабусь і т. д., люблю, але це, проте, не література!

І не тикайся в літературу з своїми двома, трьома чи чотирма жінками, а тикайся романами, поемами, баладами...».

Новосілля справили в жовтні 1952-го. Звичайно, радість! Але з ложкою дьогтю. Бо сусідом по новому будинку виявився – хто б ви думали? – той самий Ол.Полторацький, який 1934 року видрукував публічний донос «Що таке Остап Вишня» і тішився з того, що вгатив останній цвяк у його домовину. Хоч-не-хоч, минуле нагадувало про себе. Сказати б, переслідувало. Добре, що ката і його жертву поселили в різних під'їздах, бо інакше стрічатися б раз у раз на сходах чи в ліфті – тут би й чортам огидно стало.

До того ж Вишня вже заслаб. Відчував, що життя добігає кінця. У грудні 1954-го не зміг поїхати до Москви на Другий з'їзд письменників СРСР, у роботі якого мріяв узяти участь, бо Перший з'їзд пропустив, сидючи в концтаборі. В щоденнику сумно записав:

«19 грудня, 54. 2-й з'їзд письменників СРСР. Я не на з'їзді. Здоров'я не дозволило. Хай знає мій стіл про те, як капали мої сльози, не капали, а лилися...».

А наступного року сталася переломна подія. Степан Олійник згадував, що того дня Вишня прийшов до редакції «Перця» не такий, як завжди. Замість традиційного «Фізкульт-привіт!», гмикнув: «Драстуйте!» – був знервований і схвилюваний:

– У мене така радість... а жінка й дочка плачуть... – мовив сам до себе.

З'ясувалося, що письменник одержав повідомлення: «Справу зі звинувачення Губенка Павла Михайловича (Остапа Вишні) переглянуто військовим Трибуналом Київського округу 25 жовтня 1955 року». Далі повідомлялося, що постановою органів ГПУ від 3 березня 1934 року скасовано і «справу припинено за браком складу злочину».

«Я дивився на цей документ, – продовжував мемуарист, – а Павло Михайлович ходив мовчки по кімнаті. А тоді сказав:

– Отака в мене радість!

Він похитав головою і одвернувся, сумно зітхнувши».

Але навіть першу річницю своєї реабілітації Вишня відзначити не встиг – через одинадцять місяців, 28 вересня, о пів на дев'яту вечора, письменника не стало. «Він помер, – розповідав син В'ячеслав, – раптово, я гадаю, або від інфаркту, або від обширного інсульту. Точно невідомо, бо розтину тіла не робили».

Згодом, у 1964-му, Варвара Олексіївна занотувала: «Ніколи на мойому житті не доводилося зустрічати такої маси чоловіків, які не соромилися своїх сліз і гірко плакали, а то й просто ридали прилюдно. Це було, коли довідувалися про смерть Остапа Вишні або приходили до Спілки письменників, де востаннє Вишня перебував в ній, хоча вже в труні, чи під час прощання на кладовищі. То й не дивно – відійшла людина, яка і в горі, і в біді, і в тяжкому сумі примушувала людей якщо не засміятися, то бодай усміхнутися. Прощався народ зі своєю вишневою усмішкою...».

Меморіальну дошку письменникові відкрили за рік – у 1957-му. Текст на ній вразив сучасників. Адже той, кого мордували таборами, таврували як фашиста, куркуля й наклепника, чию творчість публічно розпинали та обливали поміями, кому не довіряли й за ким таємно слідкували, виявився «видатним українським письменником». Як це нерідко буває, треба померти, щоб про тебе сказали правду. Принаймні офіційно.